

KOGNITIIVSE KEELETEADUSE KONVERENTSIST JA TEOREETILISE KEELETEADUSE ARENGUST SELLE TAUSTAL

ILONA TRAGEL, ANN VEISMANN,
HALDUR ÕIM

Kuues rahvusvaheline kognitiivse keeleteaduse konverents (ICLC '99) toimus 10.—16. juulini 1999 Stockholmi ülikoolis. Üritusel oli umbes 450 registreerunud osavõtjat 38 riigist. Eestist käisid kognitiivse keeleteaduse tänasest päevast ettekujutust saamas Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse professor Haldur Õim, doktorant Ilona Trigel ja magistrant Ann Veismann. Esimene rahvusvahelise kognitiivse keeleteaduse assotsiatsiooni kohtumine toimus 1989. aastal Duisburgis Saksamaal, edaspidi on konverentse peetud iga kahe aasta tagant maailma eri paigus. Alates 1990. aastast ilmub ühingul ajakiri *Cognitive Linguistics*, mis on 1996. aastast saadik saadaval ka Tartu Ülikooli raamatukogus.

Kognitiivne lähenemine sai keeleteaduses alguse juba 1970-ndail aastail ning on praeguseks ajaks kujunenud lingvistikas kui mitte valdavaks, siis kõige diskuteeritavamaks teoreetiliseks vaatenurgaks. Kognitiivne käsitlus tekkis vajadusest rõhutada keele funktsioneerimises inimese, ta kogemuse ja tunnetuse osa, ning see vastandus varasemale püüule uurida keelt kui sõltumatut süsteemi.¹ On selge, et kognitiivsus ei saa olla keeleteaduses omaette eesmärgiks. See on vaid keele täpsema kirjeldamise ning keele funktsioneerimise parema mõistmise vahend. Kognitiivse lähenemise aluseks on arusaam, et keeles peituvad tähendused sõltuvad inimese tunnetusest ja üldisest kontseptualiseerimisvõimest, vastupidiselt varasemale loogikast lähtuva semantika arvamisele, et tähendusi determineerib vaid inimesest väljaspool asetsev reaalsus. Seetõttu on arusaadav, et saanud algushetkest peale mõjutusi psühholoogiast ning sotsioloogiast (etnometodoloogiast), on tänapäeva kognitiivne keeleteadus jätkuvalt ja üha enam interdistsiplinaarse kalduvusega. Nii osales ka ICLC '99-l psühholooge, keda huvitas keel kui inimese mõtete ja tunnetuse ning kultuurilise kogemuse kandja. Samuti on just 1990-ndail (taas) elavnenud huvi võimalikult erinevate keelte ning nendega seotud "maailmapiltide" vastu, seda muidugi ka seoses keelele üldiste universaalsete omaduste otsimisega.

Semantika ja keeletunnetuse vahekorra uurimise kõrval on süvitsi mindud Ronald Langackeri esitatud kognitiivse grammatika² edasiarendamisega. Eesmärgiks on olnud pakkuda kognitiivsest paradigmast lähtuv grammatikakirjeldus. Et kognitiivne grammatika on leidnud elavat vastukaja ning ajendanud mitmete maade/keelte keeleteadlasi Langackeri väljatöötata-

¹ Pikemalt vt: H. Õim, Kognitiivne lähenemine keeleteaduses. — Akadeemia 1990, nr 9, lk 1818—1838; H. Õim, Teoreetiline keeleteadus ja integreeritud keeleteooria. — Keel ja Kirjandus 1996, nr 11, lk 731—744.

² Vt R. W. Langacker, Foundations of Cognitive Grammar. Theoretical Prerequisites. Kd 1. Stanford: Stanford University Press, 1987; R. W. Langacker, Foundations of Cognitive Grammar. Kd 2: Descriptive Application. Stanford: Stanford University Press, 1991; E. Vainik, Genereerib inimene, mitte grammatika. — Keel ja Kirjandus 1992, nr 3—4, lk 156—160, 216—223.

tud keelekirjeldusprintsiipe rakendama ja täiendama, selgus paljudest väga erineva sisuga ettekannetest. Eesti keele kohta kognitiivse grammatika vaimus tehtud tööst on heaks näiteks Ene Vainiku eesti keele väliskohakäänete uurimus.³ Seda, et kognitiivse lähenemise ala keeleteaduses üha laiemaks muutub, oli näha sellistest teemasessioonidest, nagu "Diskursuslikud lähenemised tunnetusele" (*Discourse Approaches to Cognition*), "Tunnetus ja diskursuse struktuur" (*Cognition and Discourse Structure*) ning "Fonoloogia kognitiivses grammatikas" (*Phonology in Cognitive Grammar*).

Seekord jäi meie jaoks vastuseta iseenesest põnev küsimus, kuidas ühendada fonoloogiati ja kognitiivset grammatikat. Kognitiivse keeleteaduse perspektiivide, ideoloogia ja metodoloogiaga tegeles viimasel päeval teemasessioon "Keel ja ideoloogia" (*Language and Ideology*). Et kogu konverentsist ammentava ülevaate andmine on üle jõu käiv ülesanne ning oleks ehk ka lugejale liialt koormav, siis olgu siinkohal asjast enam huvitatutele ära toodud konverentsi kodulehekülje aadress Internetis: <http://bamse.ling.su.se/iclc99/> ning samuti rahvusvahelise kognitiivse keeleteaduse ühingu aadress: <http://odur.let.rug.nl/orgs/icla>. Ülevaatlikkuse huvides olgu siinkohal loetletud ka ülejäänud teemasessioonid: "Konstruktsioonigrammatika kognitiivsed ja keeltevahelised aspektid" (*Cognitive and Cross-Linguistic Aspects of Construction Grammar*), "Kognitiivne keeleteadus ja mitte-indoeuroopa keeled" (*Cognitive Linguistics and Non-Indoeuropean Languages*), "Mõisteline segamine: esitused, printsiibid ja protsessid" (*Conceptual Blending: Representations, Principles and Processes*), "Keele omandamine ja areng" (*First and Second Language Acquisition and Development*), "Metafoor ja metonüümia kui mõistelised kujutamised" (*Metaphor and Metonymy as Conceptual Mappings*), "Prepositsioonid, postpositsioonid ja teised sarnased grammatilised vahendid" (*Prepositions, Postpositions and other grams*), "Tähenduse tõusud ja langused" (*Pushing Meaning Up and Down*), "Viipekeelte tüpoloogilised uurimused" (*Typological Research on Signed Languages*), "Eelistuse teooria — kognitiivse keeleteaduse rakendusi" (*Vantage Theory: Cognitive Linguistic Applications*).

Konverentsi kuue tööpäeva jooksul peeti üheksa plenaarloengut. Tutvustame neist kuut. Ronald Langackeri (California Ülikool, San Diego, USA) loengu teema oli "Diskursus kognitiivses grammatikas" (*Discourse in Cognitive Grammar*). R. Langacker esitas oma vaate, kuidas kirjeldada diskursust kognitiivse grammatika vahenditega. Ta loetles koherentsete mõisteliste struktuuride koostamise põhimõtted: 1) struktuuri baasühikud on suhted, mida tavaliselt väljendavad laused; 2) struktuuri lisamisel "ankurdatakse" see olemasoleva külge mõistelise kattumise kaudu; 3) foon (sellesse kuuluvad kõneleja ja vastuvõtja, nendevahelised suhted ning kõnelemise aeg ja koht), isegi kui ta on varjatud, on alati seotud struktuuride koostamise põhiline "ankur"; 4) lausete jadas on eriline roll teomal, mis osutab seost sellega, mis on juba konstrueeritud, ja juurdepääsu sellele, mida hetkel konstrueeritakse; 5) mõned lausepositsioonid sobivad paremini uute diskursuse osaliste esitlemiseks kui teised.

Suzanne Kemmeri (Rice'i Ülikool, USA) ettekande pealkiri oli "Kognitiivne keeleteadus: seosed ja suunad" (*Cognitive Linguistics: Connections and Directions*). Esimeses osas tutvustas ta lühidalt kognitiivse keeleteaduse ajalugu, uurimiseelistusi (nt metafoorid, mõisteline segamine, keele seosed kognitiivsete ja kultuuriliste süsteemidega) ja põhimõisteid. Ettekande teises osas

³ E. Vainik, Eesti keele väliskohakäänete semantika kognitiivse grammatika vaatenurgast. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 1995.

tõi S. Kemmer näite, kuidas kognitiivse lähenemise põhimõtteid on võimalik rakendada pärisnimede uurimises ja siduda seda sotsiaalsühholoogiaga.

George Lakoff (California Ülikool, Berkeley, USA) rääkis oma plenaar-ettekandes kognitiivse keeleteaduse ja neuroloogilise keeleteooria seostest (*Integrating Cognitive Linguistics and the Neural Theory of Language*). Ta tutvustas Berkeley arvutiteaduse instituudis käimasolevat projekti.⁴ Neuroloogilise keeleteooria raames otsitakse vastuseid küsimustele, kuidas mõisted, järelused ja keel sõltuvad aju neuraalsetest struktuuridest ja kuidas nad on seotud kehaga (kogemuste kehasta(~u)mine); kuidas aju "õpib" hakkama saada mõistete, keele ja järeldamisega ning milliste skeemide alusel aju edaspidi nendega töötab. Täendus on selle teooria raames kehastunud ja dünaamiline, keele mõistmine nõuab aktiivseid mentaalseid simulatsioone taaju, motoorika kontrolli jt aladel. Kõik niisugused operatsioonid esitatakse selles teorias arvutuslike neuraalsete mallide kujul. G. Lakoff tutvustas ettekandes oma õpilaste ülalmainitud projektis tehtud töid. Terry Regier on uurinud ruumisuhete mõisteid ning koostanud visuaalse välja kaardi. Tema uurimuse eesmärk on kindlaks teha, kas on võimalik koostada arvutiprogramm, mille kaudu saaks arvuti aru loomuliku keele kohasuhete süsteemist (hiljem, 1999. aasta septembri algul toimunud sügiskoolis väitis G. Lakoff, et on olemas programm, mille alusel on arvuti võimeline ära tundma tavalisemaid kohasuheteid). David Bailey uurib käe liikumisega seotud inglise verbe *pull* ja *push*. Esialgu on koostatud programm, mis paneb roboti verbi ära tundma ning lihtsat automaatset liigutust sooritama. Loomulikult rääkis G. Lakoff ka oma lemmiktemast, metafooridest. Abstraktse tähenduse tekkeks ja mõistmiseks on G. Lakoffi järgi vaja siduda minimaalne neuraalne struktuur, mis kirjeldab abstraktse mõiste literaalse tähenduse tuuma, ning metafoori kujutis (*map*). Grammatika on aga G. Lakoffi käsitlustes uus teema. Neuroloogilises keeleteoorias seostab grammatika semantilised parameetrid pindmiste keeleliste parameetritega (fonoloogia, morfoloogia, süntaksi ja intonatsiooniga). Grammatika seaduspärasusi käsitletakse kui minimaalse neuraalse voolu arvutuslikke malle, mis on vajalikud pindmiste keeleliste vormide ja semantiliste parameetrite seostamiseks. Grammatilised üldistused tekivad neuraalse optimeerimise mallide kaudu.

Chris Sinha käsitles oma plenaarloengus "Keel, kultuur ja ruumilise tunnetuse kehastumine" (*Language, Culture and the Embodiment of Spatial Cognition*) keele, mõtlemise ja kultuuri seoste teemat. Koos Kristine Jensen de Lópeziga on ta üritanud empiirilisel uurida, kuidas lapsed omandavad ruumiväljendeid ja ruumitunnetust, ühendada keeleteadusest, antropoloogiast ja psühholoogiast pärit teooriaid ning kogemusi. Neist distsipliinidest lähtuvalt on olemas hulk teooriaid kas tunnetusest ja keelest või kultuurist ja keelest või kultuurist ja tunnetusest, peaaegu puudub aga ühtne teooria (ning uurimus) keele, kultuuri ja tunnetuse kohta korruga. Ainus teoreetiline perspektiiv, mis on püüdnud kõiki kolme mõistet hõlmata, on Lev Vögotski sotsiokultuuriline psühholoogia, mis hoolimata sellest, et keelele antakse tunnetuses keskne koht, pole keelekäsitluse osas piisavalt pädev. C. Sinha leiab, et kognitiivse keeleteaduse teooria ja metodoloogia abil on võimalik Vögotski teooriat täiendada ja edukalt arendada ühendteooriat. Inimlik tunnetus on kehastunud (*embodied*) tunnetus. Loomulike keelte semantika on seotud inimese kontseptualiseerimisvõimega, mille tunnetuslik ja arenguline alge on kehaline suhtlemine füüsilise maailmaga. Kiindumus leiutatud "ke-

⁴ Projektiga saab lähemalt tutvuda internetiaadressil <http://www.icsi.berkeley.edu/NTL>.

hastunud tunnetuse" mõistesse eristab selgelt kognitiivseid keeleteadlasi klassikalisest kognitiivsest teadusest (CCS). Viimane, mis annab prioriteedi mentaalsete alade formaalsetele kirjeldustele (ilma otsese viiteta inimese bioloogiale ja inimkogemuse ökoloogiale), on praeguseks minetanud suure osa oma kunagisest populaarsusest.

Nagu öeldud, on aluseks võetud, et füüsilise maailmaga suhestuv inimkeha on psüühiliste kujutluskemide universaalne allikas. Samuti on inimkeha üldine, võib-olla universaalne ruumi keelilise mõistestamise allikas. Kehastunud kogemus omakorda struktureerib metafooriliste laienduste kaudu paljusid teisi alasid. Ometi näitab ruumisuhete valdkond mitmel tasemel laia keeltevahelist varieerumist. Samal ajal võib vaadelda inimkeha ja ruumilist skematiseerumist nii allik- kui ka sihtalana, s.t keha ja ruumi vahel on kahesuunaline skematiseerumissuhe (kehaosade nimetusi saab kasutada elutute objektide puhul, nt *mäe jalam*, objektinimesid on värvatud osutamaks kehaosi, nt *peopesa*, pr *tête* < lad *testa* 'pott', ruumilised skeemid võivad siseneda kehaosade osutustesse).

Tekib küsimus, kas keeleline tähendus tuleneb kehastunud (individuaalsest) kogemusest (nagu seda on väitnud G. Lakoff ja M. Johnson⁵) või on keeleline tähendus alistatud maailma struktuurist tulenevale maailmapildile (või -vaatele — *worldview*) ning kas vaadelda neid kaht väidet vastandlike positsioonidena või on võimalik käsitleda kultuuri n-ö laiendatud kehastuse-na. Ehk teisisõnu, milline on ikkagi kultuuri suhe keele ja tunnetusega. Kehastunud inimvaim on nii inimkultuuri looja kui ka (suures osas) selle produkt. Nagu öeldud, viitavad kognitiivse keeleteaduse baastekstid⁶ sellele, et tunnetus on füüsilise ja sotsiaalse ümbrusega interaktsioonis oleva areneva inimorganismi saadus. Gary Palmer on arendanud kognitiivsel keeleteadusel põhinevat kultuurilist keeleteadust,⁶ mis näitab, et erilisi loomulikke keelestruktuure motiveerivad laiemate kultuuriliste tähenduste normid ja muustrid. Nii keele kui ka tunnetuse uurimine on näidanud, et eri keelte kõnelejad kontseptualiseerivad põhilisi kognitiivseid alasid (nt ruumi) erinevalt. Need uuringud tõstatavad (whorfiliku) küsimuse, kas keeleline tunnetus määrab mittekeelilise või vastupidi. Igal juhul on selge, et "kehastunud vaim" ei ole mitte mingis traditsioonilises mõttes "universaalne vaim" (*mind*).

Siinkohal saabki "kehastunud tunnetusele" lisada L. Vögotskilt laenatud idee, et kehastumine laieneb inimkehast kaugemale. Kultuurid ei ole kehastamata (*disembodied*) ega ideaalsed kontseptuaalsed süsteemid, kultuur ei koosne ainult kultuuris elavate indiviidide peades kantavatest "ideedest" või "meemidest". Pigem on kultuuriline praksis, kultuurilised tegutsemise ja mõtlemise viisid esitatud semiootiliselt mitmesugustes vahendites ja artefaktides, sh näiteks keeles. Kasutuses artefakt esitab kultuuri kanoonilist praktikat ja kognitiivseid eelistusi ja on seega inimtunnetuse reaalne materiaalne kehastus. Küsimus pole selles, kas tunnetus on neuroloogiliselt kehastunud (ta peab seda olema), küsimus on selles, kas see on kõik. Eliminatiivmaterialist ütleb jah, kõik ongi ajus. Kultuuriline materialist ütleb, et pole võimalik mõista, mis toimub ajus, kui ei võta arvesse laiemat kultuurilist konteksti. Laiendatud kehastuse mõiste annab kultuurilisele ja kommunikatiivsele praktikale konstitueeriva rolli inimkeeles. Võib öelda, et laiendatud kehastus kindlustab arenguliselt mõtlemismustreid indiviididel (ja see on Whorfi teooria kultuurimaterialistlik versioon).

⁵ G. Lakoff, M. Johnson, *Metaphors We Live By*. Chicago: Chicago University Press, 1980.

⁶ G. B. Palmer, *Toward a Theory of Cultural Linguistics*. University of Texas, 1996.

Kõike eelnevat üritab C. Sinha kinnitada oma keelte ja kultuuride vahe-
 liste ruumilise keele ja kognitiivse arengu uuringutega. Nimelt tegid tema ja
 Kristine Jensen de López katseid taanikeelsete ja sapoteegikeelsete lastega,
 kes olid alles omandamas ruumisuhteid väljendavaid prepositsioone. Eelne-
 vatest ingliskeelsete lastega tehtud katsetest oli selgunud, et esitus eelneb
 omandamisele ning et omandamine on kontekstitundlik (mittekeelelistest ja
 kanoonilistest reeglitest sõltuv). Samuti eeldati, et keele-eelse tunnetuse ja
 keele vahel on jätkuvused (*continuities*). Täpsemalt puudutasid katsed pre-
 positsioone, millele vastavad inglise keeles *in*, *on* ja *under* (varem oli tehtud
 sarnaseid katseid ka ingliskeelsete lastega), sapoteegi keeles väljendatakse
 vastavaid ruumisuhteid kehaosade nimetustega (nt *in* = *láani* 'kõht'). Katsed
 olid kahte liiki: ühes pidi laps tegema temalt palutut (nt *Pane see kivi tassi*
sisse/peale/alla), teises aga kordama ettenäidatud tegevust (kivi ja tassiga).
 Taanikeelsed lapsed ilmutasid mõlemat liiki katsete puhul selgelt nn kanoo-
 nilist efekti: prepositsioonist *in* arusaamine oli kõige parem, samuti korrati
 sisse panemise tegevust kõige õnnestunumalt, *on* oli mõnevõrra halvemate
 näitajatega ning *under* kõige väiksem. Sapoteegikeelsed lapsed sellist efekti
 ei ilmutanud mitte kumbagi liiki katsetes, kõiki ruumisuhteid vallati võrd-
 selt. Tekib küsimus, kas on tegemist vaid keelelise efektiga (ja sel juhul mõ-
 jutab keel ka keele-eelset tunnetust) või on tegemist keelelisele lisaks kul-
 tuurilise efektiga, taanikeelsed lapsed kontseptualiseerivad tasse kultuurist
 tulenevalt kanooniliste "konteineritena", neil on raske aru saada tassist kat-
 va või aluseks oleva esemena, erinevalt sapoteegi kultuurist, kus katsetes
 kasutatud väike korv on võrdselt nii anum kui ka kate. Lisaks võib sapotee-
 gi keele puhul olla tegemist n-õ läbipaistvuse tagajärjega (taani keeles on
 ruumiväljendid abstraktsed, läbipaistmatud), mis kinnitab veel keelelist mõ-
 ju. Igal juhul seisneb küsimus selles, kas tegemist on ainult nn Whorfi efek-
 tiga või kaasneb sellele ka nn Vögotski efekt. Uuringud jätkuvad jaapani kee-
 le põhjal (mis on sarnaselt sapoteegi keelega n-õ *body-part language*), kui te-
 gemist oleks v a i d keelelise efektiga, siis ei peaks ka jaapanikeelsed lapsed
 kanoonilist efekti näitama. Kui oleks tegemist vögotskiliku kultuurilisest
 praktikast lähtuva efektiga, siis peaksid ka jaapani lapsed ilmutama kanoo-
 nilisuse efekti.

Küsimusega "mõtlemine keele jaoks" tegeles oma plenaarloengus David
 McNeill (Chicago Ülikool) (*One Ontogenetic Universal and Several Cross-Lin-
 guistic Differences in Thinking for Speaking*). D. McNeill, kes on maailmas
 tuntumaid mitteverbaalse suhtlemise uurijaid, vaatles Dan Slobini sõnasta-
 tud väidet "mõtlemine on tekitatud keelelise koodi nõudmiste tõttu" läbi kõ-
 ne — žesti akna. Kuigi liigutused on antud tajuliselt, pole liigutuste esitus
 eri keelte kõnelejalte sama. Ning erinevused ilmnevad juba kolme aasta va-
 nuste laste puhul. D. McNeill keskendus oma uurimuses sellele, kuidas väl-
 jendatakse žestiliselt (kognitiivse grammatika mõisteid) teed (*path*), piire
 (*borders*) ja maneeeri (*manner*) inglise, hispaania ja mandariini keeles. Ta kir-
 jeldas ilmnenud ontogeneetilist universaali: kuigi võiks arvata, et lapsed jäl-
 jendavad seda, mida nad näevad, analüüsivad kõigi kolme keele puhul keelt
 omandavad lapsed küllalt hilise eani (12 aastat ja üle selle) komplekssest sti-
 mulist välja maneeeri ja tee. Nad harutavad žestiliselt lahti nähtud liikumi-
 ses samaaegselt esinenud maneeeri ja tee eraldi maneeeri ja tee komponenti-
 deks. Sellist dekompositsiooni sama keele täiskasvanud kõnelejad harilikult
 ei tee. Kusjuures dekompositsiooni efekt näib ilmuvat lastel kohe esimeste lii-
 kumisjuhtumite esitamisest peale. Ilmselt saab sellist dekomponeerimist se-
 letada piiranguga, mis määrab, kui mitut tegevust saab korruga esitada. See

ontogeneetiline universaal suhestub mõtlemise sees olevate keeleliste erinevustega, et produtseerida igas keeles unikaalne arenguline profiil. Väärib märkimist, et nii McNeilli kui mitme teise esineja ettekannet illustreeris videomaterjal. Ilmselt tuleks meil Eestiski tõsisemalt mõelda sellele, et mitte ainult žestuurimises, vaid ka üldisemalt kõnekeele ja lapsekeele uuringutes oleks oluline kasutada võimalikult täpset ja mitmekesisist informatsiooni andvat videolindistust.

Kognitiivses keeleteaduses on mitmeid erinevaid teooriaid ja võimalusi keele(nähtuste) uurimiseks. Nende üle arutleti kogu konverentsi vältel mitmes ettekandes. Üks huvipakkuvaid teooriaid on Gilles Fauconnier' mentaalsete ruumide teooria.⁷ [Keele lausungeid kirjeldatakse selles mentaalsete ruumide kaudu, mida nad loovad-ehitavad, lisaks eksisteerivad veel mitmesugused ruumidevahelised ühenduslülid ning mõningad üldised printsiibid, oluline osa teorias on osutusel (*reference*)]. G. Fauconnier vastandab end eelkõige neile semantikutele, kes on üritanud keelt analüüsida formaalse loogika vahenditega ja seejuures sattunud mitmete loomuliku keele nähtuste puhul raskustesse. Eve Sweetser (California Ülikool, Berkeley) ja Barbara Dancygier (Simon Fraseri Ülikool, Kanada) vaatlesid oma plenaarettokandes inglise keele konjunktsioonidega *if*, *since*, *when*, *unless*, *and* ja *or* moodustatud konstruktsioonide tähendusi B. Fauconnier' teooriast lähtudes. Kui üldiselt on igal konjunktsioonil oma erinev ruumi ehitav konventsionaalne funktsioon, siis E. Sweetser ja B. Dancygier vaatlevad juhtumeid, kus eri konjunktsioonid (nt *since* ja *if* või *or* ja *if*) võivad varasemast diskursusest või muust kontekstuaalsest teadmistest võetud lisastruktuuriga lõpuks osutada funktsionaalselt samasisulise struktuuriga konstruktsiooniks. G. Fauconnier on käsitlenud keerulisi kompleksseid ruume nn segudena (*blend*), kus eri sisendiskeemid haakuvad kindlate ühenduslülidega. See, mis toimub inglise keele nimetatud konjunktsioonide puhul (nt lauses *Put that knife down or I'll call the cops*), on E. Sweetseri ja B. Dancygieri arvates nii baastasandil toimuv segunemine, et kõneleja/kuulaja jaoks on väljendatud vaid konjunktsioon, mida täpsemalt ei määratleta. Ometi kutsub selline lause esile mentaalsete ruumistruktuuride kompleksse hulga, millest igaüks peab kuidagi kombineeruma kontekstis antud varemehitatud ruumidega. E. Sweetser ja B. Dancygier esitasid huvitavaid näiteid, kus erinevad väga kompleksse struktuuriga ruumid ühtemoodi alamääravad tähenduse, mida tegelikult pole tarvis alamäärata. Fauconnier' teooriat oleks igal juhul huvitav vaadelda ka eesti keelest lähtudes.

Teemasessioonidest võiks peatuda pikemalt sessioonil "Prepositsioonid, postpositsioonid ja teised sarnased grammatilised vahendid" (*Prepositions, postpositions and other grams*). Väljend *other grams* võeti tarvitusele seetõttu, et indoeuroopa keeltes (ja neile struktuurilt sarnastes keeltes) antakse mitmesuguste adpositsioonidega väljendatavaid suhteid maailma eri keeltes edasi väga erinevate grammatiliste vahenditega. Erinev on ka nende semantiliselt sarnaste vahendite grammatikaliseerumisaste. Sessiooni esimest poolt juhatanud Soteria Svorou tõi välja viimastel aastakümnetel eristatavad tendentsid n-ö prepositsioonide uurimises. 1980-ndate algul leiti, et ruumisuhteid väljendavad grammatilised vahendid on polüseemsed ja neil on prototüüpseid semantilised struktuurid. Uuriti eelkõige ruumi, sest see leiti olevat primaarne ning mitmesuguste laienduste alus. 1980-ndate keskel leiti, et

⁷ Vt G. Fauconnier, *Mental Spaces*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994. (Esimene väljaanne 1984 MIT Pressi poolt.); C. Fauconnier, *Mappings in Thought and Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

suhteid väljendavad vahendid annavad edasi seda, mil viisil tõlgendatakse kogemuslikke situatsioone, ning et nende vahendite arenemisel muutub tähenduse juhitud vorm järk-järgult leksikaalsest grammatilisemaks. 1990-ndatel on üha suuremat tähelepanu hakatud pöörama keelelisele mitmekesisusele ning sellest tulenevatele probleemidele senistes peamiselt indoeuroopa keeltele põhinevates arusaamades.

Sessiooni keskseteks küsimusteks olid:

1. Kas ja kuidas on keel välise maailma vahendaja ja kontseptualiseeri-ja. Näiteks vaatles Miriam R. L. Petruck (California Ülikool, Berkeley) heebrea keele adverbe või prepositsioone, mis sisaldavad kehaosade nimetusi (näide selle kohta, kuidas füüsilise kogemuse metafoorilised mõisted laienevad keeles ühelt alalt teisele). Freimisemantika defineerib sõna tähenduse kogemusel põhineva maailma skematiseerimise, s.t freimide kaudu. Ja nii pakubki see sisulise vahendi iseloomustama kehafreimi ja muude freimide vahelist interaktsiooni. Adpositsioonide kujunemisega kehaosade terminoloogias tegeles ka Krista Ojutkangas (Turu Ülikool).

2. Kas suhteid väljendavatel vahenditel on palju tähendusi (*senses*) või palju kasutusi. Näiteks iseloomustas Theo Janssen (Vrije Universiteit Amsterdam) nn lähtumise prepositsioone [*out* (of), *from*, *off*] kognitiivsest grammatikast pärit mõistetes ning argumenteeris inglise, vene ja heebrea keele näidete varal monoseemse käsitluse poolt. Kuidas on prototüüpses struktuuris tähendused seotud, kas on olemas mingid kasutused, mida võib pidada kesksemateks. Näiteks on Walter de Mulder ja Patric Dendale uurinud prantsuse prepositsiooni *contre* ning jõudnud järeldusele, et *contre*'i ruumiline tähendus (väljendab objektide kontakti, mis on mingi mõju ja selle vastasmõju tulemus) pole sugugi tingimata tema põhitähendus. Juba vana-prantsuse keeles väljendati sellega tunduvalt sagedamini pigem lihtsalt opositsiooni kui ruumilist lähedust või kontakti.

3. Kas ja kuidas on relatsioonilised grammatilised vahendid arenenud leksikaalsetest allikatest (nt substantiividest või verbidest) ning milline on allikvormi tõlgendus või olemus. Yo Matsumoto (Meiji Gakuini Ülikool) tõi välja deverbaalsed adpositsioonid, mis pärinevad üpris spetsiifilistest verbidest, näidates, et grammatikaliseerumisprotsessi allikverbid ei pea olema tingimata "peamiste inimtegevuste" verbid. Minna Jaakola (Helsingi Ülikool) jälgis soome keele põhjal nimisõnade adpositsioonideks grammatikaliseerumist, mis sisaldab tähenduse abstraktsemaks muutumist ja süntaktilise positsiooni fikseerumist (soome keele erijoon on, et postpositsiooni eelistatakse prepositsioonile). Claudio di Meola (Rooma Ülikool) uuris saksa keele n-ö lõpuni grammatikaliseerunud adpositsioone (mida on üldiselt peetud "primaarseteks" või prototüüpseteks), nt *auf*, *durch*, *unter*, ning n-ö sekundaarseid või perifeerseid adpositsioone. Esimesed on morfoloogiliselt vormilt läbi- paistmatud ning semantiliselt väga polüseemsed (enamasti keskselt ruumilise tähendusega). Süntaktiliselt on nad harilikult prepositsioonid ning nendega kaasnev daativi/akusatiivi opositsioon on semantiliselt relevantne. Teise grupi sõnad on seevastu morfoloogiliselt läbi- paistvad selles mõttes, et nad on enamalt jaolt säilitanud nn originaalsõna vormi: adverbid (*gegenüber* 'vastas'), adjektiivid (*nahe* 'lähedal'), substantiivid (*trotz* 'hoolimata'). Semantiliselt on need adpositsioonid üldiselt monoseemsed, süntaktiliselt võivad nad olla nii prepositsiooni kui ka postpositsiooni asendis. Nende puhul pole semantiliselt relevantne daativi/akusatiivi vaheldumine jne, ühesõnaga, nad on alles ulatuslikuma grammatikaliseerumise poolel teel. Need adpositsioonid lähtuvad progressiivselt sellest originaalstruktuurist, millest nad diakrooni-

liselt pärit on: mitte ainult morfoloogiliselt ja semantiliselt, vaid ka süntaktilises arengus, näiteks positsioonimuutus (postpositsioonist prepositsiooniks) ja/või juhtiva käände muutus (genitiivist daatiiviks või daatiivist genitiiviks). Muutused on olemuselt ikoonilised: nad näitavad, et relevantne vorm on läbi teinud funktsionaalse nihke sisusõnast funktsioonisõnaks. Adpositsioonid, mis veel pole täielikult grammatikaliseerunud, võivad seetõttu näidata kasutuses süntaktiliselt märkimisväärset mitmekesisust.

Loomulikult on need kolm põhiprobleemi üksteisega tihedalt seotud. Lisaks tekkisid arutelul veel küsimused, kuivõrd üldse saab kõnelda üksiku keelise üksuse tähendusest ja kui palju on tegemist tähenduse "jaotumise-ga" kompleksematele keeleüksustele, seda eriti eri keelte perspektiividest vaadates. Samuti tekitas diskussiooni küsimus, millistes terminites ja kui spetsiifiliselt peaks suhteid väljendavate grammatiliste vahendite tähendusi analüüsima. Kas ühe konkreetse nähtuse käsitlemiseks (keelekirjeldusse) sisse toodud mõisted õigustavad end ka laiemalt keelt (ja keeli) vaadeldes. Näiteks oli Lari Kotilainen (Helsingi) soome keele lokatiivse käände possessiivset tähendust (*Kallella on vettä*) analüüsides kasutanud mõistet "kontroll situatsiooni üle".

Üldistel sessioonidel jäid kõige rohkem kõrva märksõnad *metafoor*, *poliüseemia* ja *grammatikaliseerumine*. Metafooridest räägiti nii üldsessiooni ettekannetes kui ka teemasessioonidel. Mark Turner (Marylandi Ülikool, USA) rääkis Stockholmis, mida segu ja segamise mõiste all täpsemalt mõeldakse. Segamine (*blending*) on M. Turneri järgi protsess, milles pannakse kokku erinevad, kuid mõistelise analoogia põhjal sobivad kogemused ja saadakse nende alusel uued tähendused. Selline segamine on aluseks abstraktsele ja piltlikule keelekasutusele.⁸ Zoltan Kövecsesi (ELTE, Ungari) ettekande teema oli "Kontseptuaalsete metafooride kultuuriline varieerumine". Metafooride kasutuse ja mõistmise varieerumist on seni vähe uuritud. Kultuuride erinevustest tingitud (interkultuurilist) varieerumist on varem mõnevõrra käsitlenud René Dirven. Z. Kövecses käsitles oma ettekandes individuaalset (intra-kultuurilist) varieerumist. Ta tõi näiteid indiviidi kogemuste ja metafoorse keelekasutuse seoste kohta, näiteks Bill Clintoni sportlikust lapsepõlvest ja noorusest ja tema keelekasutusest poliitilises kontekstis (SPORT kui allikala ja POLIITIKA kui sihtala) ning elektrikuna töötava inimese kirjelduse Euroopa Liiduga ühinemise kohta (ungari keelest). Sakis Kyratzis (Kingstoni Ülikool, Suurbritannia) käsitles oma ettekandes metafoori kategooria dünaamilist loomust. Ta tegi ettepaneku loobuda metafooride jaotamisest kolme põhirühma (kinnistunud, konventsionaalsed ja uued) ning selle asemel käsitleda metafoorsust kui dünaamilist kategooriat, mida saab iseloomustada konventsionaalsuse, üldisuse ja kontseptuaalsuse parameetrites. Jer Hayes ja Tony Veale (Dublini Ülikool) rääkisid liitsõnade moodustamise kontseptuaalsetest motivatsioonidest ja seaduspärasustest.

Polüseemiat käsitles Teenie Matlock (California Ülikool, Santa Cruz) ettekandes "Polüseemilise verbi *make* kontseptuaalne analüüs. Tähendusstruktuuride suhete selgitamine". Ta kirjeldas katseid, mida tähenduste suhete selgitamiseks korraldati. Uurimusest järeldub, et polüseemilist verbi kasutades toetub keelekasutaja paljus oma kontseptuaalsetele teadmistele, mis tal verbi argumentide struktuuri kohta on. Inglise verbi *get* polüseemia omandamist ja tähenduste seoseid käsitlesid oma ettekandes Brigitte Nerlich (Nottingha-

⁸ Vt G. Fauconnier, M. Turner, Conceptual Integration Networks. — Cognitive Science, 1998, kd 22, nr 2; või internetaadress www.wam.umd.edu/~mturn1/WWW/blending.html.

mi Ülikool) ja Zazie Todd (Leicestri Ülikool). Samalaadsetele küsimustele ot-
sis natuke teistest perspektiivist lähenedes vastust Simone Duxbury (Monashi
Ülikool, Austraalia). Mõlema uurimuse aluseks oli Jarno Raukko (Helsingi
Ülikool) uurimus inglise sõna *get* polüseemiast ja tähenduste suhetest.
J. Raukko rääkis soome keele verbi *pitää* polüseemia selgitamiseks tehtud
katsetest. Keerulise katsekompleksi abil saadud esialgsed tulemused näita-
vad, et keeleuurija intuitsioon on polüseemilise üksuse analüüsimisel sama
usaldusväärne vahend nagu paljude katseisikute testimine. J. Raukko tões-
tas veel kord oma varasemat väidet, et polüseemilise üksuse tähendusest tu-
leb rääkida kui ühe tähenduse võrgustikust, mitte kui eri tähenduste võrgust.
Iraide Ibarretxe-Antunano (Edinburghi Ülikool) ettekande teema oli "Polü-
seemilise struktuuri tekkimise põhjused ja piirangud". Ta käsitles tajuverbi-
de (ingl *see, touch, hear-listen, taste, smell*) näitel, et verbiga liituvatel argu-
mentidel on tähenduse eristamisel otsustav tähtsus. Tajuverbide tähenduste
laienemist piiravad ettekandja arvates tajumise füsioloogilised omadused ja
kogemuse kehasatus. Korea keele liikumisverbide *kkulta* ja *tangkita* ('tõm-
bama') semantika oli Jeong-Hwa Lee (Rice'i Ülikool) ettekande teema. Esineja
lähenes materjalile kognitiivse grammatika vahenditega. Ta oli uurinud verbi-
de võimalikke muutujaid ja pidepunkte, suhte energiaülekande liike ning
nende alusel määratlenud verbide erinevused. Ta on uurinud veel dimensio-
onide erinevusi: *kkulta* väljendab liikumist horisontaalses dimensioonis,
tangkita puhul ei ole dimensioon relevantne. Esineja kirjeldas ka uuritavate
verbide semantilisi laiendusi ja nende tekkemotivatsiooni, mh näiteks seda,
kuidas *aeg* mahub verbi argumendina literaalse tähenduse argumentide
omaduste alla ja valib vastavalt vajadusele verbi sõltuvalt aspektist.

Posteriettekandega, mis vaatles inglise sõnale *give* vastavate morfeemide
grammatikaliseerumist, esinesid Foong Ha Yap, Shoicki Iwasaki ja Carol
Lord (California ülikoolid). Uurimismaterjal pärineb rohkem kui 50 keelest.
Uurijad pakuvad välja kaks võimalikku grammatikaliseerumise teed: 1) lek-
sikaalne GIVE > eesmärk/kasu (NP) > põhjus/eesmärgipärasus (NP) / seisund
või asend /perspektiiv (NP) > eelnev ka lause tasandil või 2) leksikaalne
GIVE > permissiiv (S) > kausatiiv (S) > eesmärk (lause tasand) / passiiv > viis
(ADJ) / järeldatav tulemus (ADJ).

Nagu näitas Stockholmi konverents (ja selle osutamine oli üks meie üle-
vaate põhieesmärke), on kognitiivne lingvistika muutunud algsest valdavalt
teoreetilisest ja deklaratiiivsest voolust, mis konkreetse keelematerjali käsit-
lemisel piirdus paari-kolme teemaga (eelkõige metaforisatsiooni ja sõnade tä-
henduste kirjeldamisega), tänapäeva keeleteaduse laiapõhjaliseks suunaks.
See on haaranud endasse suure osa antropoloogilisest lingvistikast ja selle-
ga seotud keele ja kultuuri seoste uurimisest, samuti diskursuseuuringutest.
Samal ajal on mindud keelde sügavuti, grammatikasse ja ka fonoloogiasse.
Kognitiivsus ei ole keelenähtuste käsitlemisel lihtsalt ideoloogia ega abst-
raktne tees, vaid selle eesmärgiks on välja arendada ühtne meetod, mis
ühendab keele kui struktuuri, keele kui kultuuri kandja (s.o sotsiaalse as-
pekti) ja keele kui teksti uurimise.